

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

3/2011

СТОР. 2

*Віа Регія – символ
об'єднання Європи*

СТОР. 16

*Українець з доби
Відродження*

ISSN 1814-5078

9 771814 507009

Історичний екскурс у спорт

Наступний рік стане знаковим для українського спортивного життя — в країні пройде чемпіонат Європи по футболу. В Україні, першій із країн Східної Європи, відбудеться футбольна континентальна першість. Надії на те, що цей турнір стане локомотивом української економіки, сприятиме її виходу з економічної депресії, на жаль, не виправдалися. Проте, залишається надія, що футбольна першість сприятиме піднесенню спортивного життя в Україні, поверненню людей до рухової активності, популяризації здорового способу життя.

Був час, коли в людській культурі тіло мало першорядне значення, бо тіло було всім, що спочатку люди знали, відчували і контролювали. Решта — суспільство, довкілля, космос — пояснювали за аналогією з тілом (мікрокосм/макрокосм); у категоріях тіла було зручно мислити. З розвитком людства техніка затьмарила тіло, і людина перестала бути мірою всіх речей. Технічні винаходи людини почали панувати над тілом: наприклад, суспільство вже не розглядало як організм, а тіло і розум почали порівнювати з машиною (механоморфізм). У пізньому індустріальному суспільстві тіло відійшло на другий план навіть як джерело сили, праці й відповідно — розвиток уможливив вторинну, компенсуючи появу тілесного нарцицизму (експлуатація красивого, сексуального, здорового тіла) у межах споживчого капіталізму. Новий час приніс нові цінності. Старі табу про тіло і його священну недоторканість не могли зберегтися відтоді, як розтин став звичною річчю. Це означало, що певним чином тіло було принижено — зведене до предмета, беззахисного перед образом допитливого погляду, придатне на те, щоби бути розрізаним, розчленованим і стати об'єктом експериментів, замість того, аби його шанували як таємниче ціле, створене за образом Бога. Проте в очах інших

людей тіло рівною мірою прославилось: воно не було більше мішком лайна, який ганили теологи; його незабаром почнуть звеличувати як досконалий механізм, доказ божественного творіння.

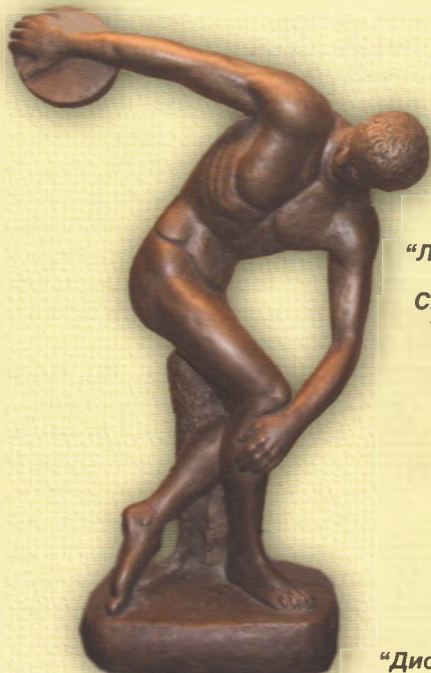
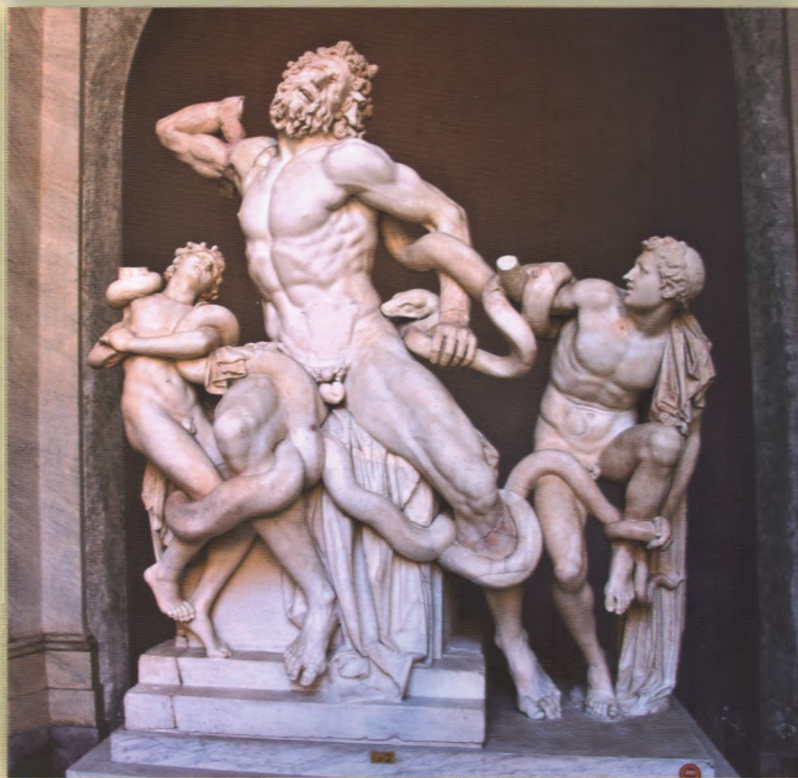
В європейській культурі "Анатомування" стало популярним літературним і філософським жанром, у сенсі розуміння предмета через формальне розчленування й розподіл (класифікацію), як у творі Роберта Бертини "Анатомія меланхолії" (1621 р.), а також зазірання за поверхню, аби виявити приховані істини й розтяти соціальні виразки (як у Філіпа Стаблза "Анатомія зловживань", 1583 р.). Модним стає новий літературний квазірелігійний жанр: самоанатомія, спостереження за власним тілом.

Проте анатомія означала не лише проникнення та деконструкцію. Вона також передбачала публічний показ. Розтини в анатомічному театрі були справжнім видовищем — театром у буквальному розумінні; а їм відповідали інші види тілесного показу, особливо пишномовна демонстрація жіночої краси у традиції, за якою поет ранжував частини своєї пані як трофеї для еротичного замилювання. З подвійним сенсом королева Єлизавета примудрилася використати цю традицію для власних цілей, прославляючи себе й перетворюючи власне тіло, з крихтою поетичної вільності, на

Урок анатомії доктора Ніколаса Тулпа.
Рембрандт ван Рейн. 1632 р.

символ нації та квазірелігійний еротичний символ. Серед поетів вихваляння частин жіночого тіла стали невіддільними від вуайєризму та розпусного уявного роздягання: з роззятою жінкою, яка фактично є подібною до прикріпленої на стіні світлини красуні, очевидним стає прихований еротичний підтекст анатомування. Симбіоз медичного, філософського і художнього "анатомування" простежуємо в Голландській республіці у першій половині XVII ст., де художники включали сцени розтину до свого репертуару, зухвало натякаючи на традицію pieta розп'ятого Христа у зображенні трупів на анатомічному столі. Малювати труп означало розтягти його художнім, а не хірургічним ножом. В "Анатомічному уроці доктора Ніколаса Тулпа" Рембрандт до того ж намагався представити тіло як механічний витвір, що

"Лаокоон і його сини"

Скульптура створена трьома родоськими скульпторами — Агесандром, Полідором та Афінодором.

"Дискобол". Фідій.

складається з окремих частин, чим майстер і розвивав, і ілюстрував механістичний погляд "нової філософії".

Розглядаючи проблему людської тілесності звертаємо увагу на те, що класична анатомія не мала поняття "протилежних статей", невід'ємного для нашого загальноприйнятого уявлення: чоловіка і жінку не розглядали як радикально відмінні "типи". Впливові грецькі вчені мужі вважали, що існує лише один прототип людини — і це чоловік. На світанку науки "жінки" як такої не існувало. Вододілом тут виступає XVIII ст. коли починає проступати ідея двостатевої моделі людини. В XIX ст. думки про ґендер зазнали суттєвих змін. Старе уявлення про жінку як недозрілого (у буквальному сенсі) чоловіка зникло, чому сприяло нове наукове мислення.

Упродовж XVIII ст. була створена нова естетика чоловічої тілесності. Через

статуї і художні портрети героїв, воїнів, дискоболів, гімнастів грецьке мистецтво визначило прототип чоловічого образу, що здобув пізніше високі оцінки: стрункий, атлетичний, гнучкий і холоднокровний. Профільтрований крізь неокласицизм, грецький ідеал висловив чоловічість, означену незалежністю, самоконтролем, силою духу, хоробрістю і чесною грою — одним словом, мужністю: краса тіла засвідчувала величність душі. Це був образ, що відповідав вимогам нового буржуазного ладу, який претендував на панування та поступово перебирав владу після Французької революції; ладу, що відкидав плебейську тваринність і занепад аристократії та хотів бачити уособлення власної моральної переваги — твердий індивідуалізм, утілений у вирізьбленому вигляді, м'язисте християнство, що б'ється за вірну справу й яке наближалося до грецьких взірців здоров'я. Панівні чоловічі групи XIX ст. виявляли свою мужність шляхом підтримки нових практик, які посилювали цей тілесний образ: гімнастика в Німеччині, регбі в англійській загальній школі тощо. Власне все те, від чого бере свій початок сучасний спорт. На українських теренах спортивні практики найбільш повно заявили про себе саме з цього століття.

У Російській імперії (до складу якої входила більшість українських земель) спорт, як форма популярної культури виникає в XIX ст. переважно як міське явище. І це при тому, що вона була переважно аграрною країною, проте в селян не було ні часу, ні можливостей аби дивитися чи цілеспрямовано займатися руховою активністю. Як і в Західній Європі, в українських землях основною формою організації спорту були клуби, що існували на кошти які члени клубів, називаючи себе любителями, виплачували у формі

Міжнародний матч Англія – Шотландія в 1877 році. Зверніть увагу на відсутність у воротах перекладки і сітки.

членських внесків. Оскільки левова частина спортивної роботи проводилася в містах, головними покровителями та учасниками її були представники стрімко зростаючої російської буржуазії. Їх відкритість щодо культурних практик Заходу робила з них ревних прихильників усіх тих видів діяльності, що повсюдно асоціювалися з прогресом, енергією, індустрією. Робітничі маси у більшості своїй, через високі членські внески, переважно, були позбавлені можливості займатися в спортивних клубах. Натомість, для відкриття власних спортивних (як і будь-яких інших) організацій вимагався дозвіл Міністерства внутрішніх справ. Влада, побоюючись використання їх для революційної пропаганди, постійно відкидала спроби заснування робітничих клубів.

Поширення більшості популярних видів спорту розпочалося на землях Імперії, головню, після скасування кріпосного права в 1861 р. і принесені вони були переважно іноземцями. Так у 1868 р. виникають перші яхт-клуби та куби веслування, а також перші гімнастичні гуртки. У 1881 р. офіційно оформився ковзанярський спорт, а через два роки — велосипедний, що мав успіх і як вид рухової активності, і як видовище — велоперегони постійно збирали багато глядачів. Легка атлетика з'являється від 1888 р. Поза цим, розвивалися й ті види, що мали власну глибоку традицію, зокрема, кінні перегони й інші види кінного спорту. Боротьба та силові види спорту також користувалися популярністю через їх зв'язок із цирком. Хоча кулачні бої культивувалися в народній культурі здавна, сучасний бокс розпочинає свою історію від 1897 р. Тоді ж організуються і перші футбольні матчі.

Футбол у Російську імперію завезли британські моряки, які в 1860-ті рр. грали в нього в портовій Одесі і звідти він поширився по країні. Хоча, деякі джерела свідчать, що стихійно організовані футбольні матчі в таких містах як Харків, Москва, Київ проводилися вже впродовж останньої третини XIX ст. одначе перший офіційний футбольний матч був організований Санкт-Петербурзьким "Гуртком любителів спорту" в 1897 р. нова гра швидко завоювала популярність і вже в 1901 р. там була сформована перша міська футбольна ліга. Відомими командами, що входили до неї були "Спорт", "Меркур", "Унігас", і "Коломаги". Це були суто люби-

тельські команди, більшість їх гравців були іноземцями, зокрема, британські інженери та управлінці, які працювали на російських фірмах. Іноземці загалом домінували в російському футболі в перші роки його існування, але вже від 1908 р. з'являються команди, що цілком складаються з місцевих гравців. Згодом стосунки між іноземцями й автохтонами загострилися, що обумовило створення іноземцями власних ліг. Стосовно українських земель зауважимо, що у 1911 р. футбольні ліги були створені в Одесі (найбільшому тоді місті Імперії) та Києві. У 1913 р. вони з'явилися у Донбасі та Харкові. Саме на останньому зупинимося детальніше.

Футбол до Харкова прийшов з англійськими робітниками та підприємцями, що керували на заводі "Саде" на початку XX ст. Саме там найперше виникають кілька футбольних команд. До речі, більшість тодішніх спортивних товариств міста культивували саме футбол. У першій команді заводу грали директор — пан Блекі та його помічник — Гілеспі. Входили до команди відомі харківські підприємці — власники великої водогінної майстерні англійці Вінінгі та інші. Із робітництва до складу першої команди входили інструментальник Романчук і слюсарі — Тимошенко й Бізнюк. саме навколо названих гравців і будувалася гра команди. Поряд із нею на заводі існували також іще друга та третя команди, до складу яких здебільшого входили службовці та робітники.

Грошей на розвиток спорту не жаліли, бо завод працював добре — тільки в 1911 р. мав прибутку понад півтора мільйона рублів. Це дозволяло всі видатки, пов'язані з футболом списувати на загальні видатки підприємства. Проте це було вигідно власникам, оскільки заняття спортом відволікали молодь від політики, пияцтва й хуліганства. Вони розуміли, що здоровий робітник, свіжою тверезою головою зробить більше і якісніше. Тому самі займалися спортом і заохочували до нього інших.

Окрім футбольних команд "Саде" були й інші спортивні організації, де культивували здебільшого також футбол, наприклад у Новій Баварії (Спортінг-клуб), при мойці Олексієнка, що тоді належала англійцям, тощо.

Усе тодішнє офіційне футбольне життя Харкова об'єднувала "Футбольна ліга", що відала організацією змагань і керувала спортивними колективами. Харківські футбольні команди проводили матчі на першість міста, а також міжміські ігри. Зустрічалися з київськими командами (серед яких виділялася чеська команда), з Юзівкою, Краматорівкою — в її команді грали здебільшого французи; з Одесою, де тоді

Одна з перших футбольних команд

домінував Британський атлетичний клуб. Зустрічі організовувалися переважно під час релігійних чи царських свят. Типовим щодо рівня організації, можемо вважати футбольну гру між Петербургом і Києвом, що відбулася в 1911 р. Кияни зустріли петербурзьку команду на вокзалі, організували гостям обід, а наступного дня — сніданок. Гра викликала великий інтерес, навколо кращого в місті футбольного поля зібралася найбільша в історії київського футболу кількість вболівальників — 3 тисячі. Стадіон, що належав фабриці Гельферіха, було обладнано рідкісними для того часу вигодами: роздягальнями, душовими кабінами для гравців, трибунами для вболівальників. Під час розминки ці вболівальники — квитків ніхто з них не купував — товпилися навколо гравців, і лише свисток судді про початок гри, змусив їх залишити поле. Гра закінчилася перемогою киян із рахунком 3:0.

Порівняно з Англією, рівень відвідуваності матчів був невеликим, і такою ж незначною була участь у футболі трудящих. Проте робітничий футбол існував. На відміну від любительських клубів для заможних, ці команди називалися "дикими" чи "незаконними", оскільки через свій пролетарський склад не отримали офіційного статусу. В "дикий" футбол грали будь-якими м'ячами, в будь-якому взутті й будь-де — відомі "пустирі" були типовим місцем становлення робітничого футболу. До прикладу відома харківська команда "Маяк", у якій грала молодь Журавлівки та інших околиць, не допускалася до розіграшів лігових матчів і вважалася саме такою "дикою". І таких команд було чимало. Хоча були випадки, коли "дикі" команди орендували поля у лігових клубів, а до 1914 р. багатьом робітничим командам вдалося отримати офіційний статус.

Були випадки, коли офіційні клуби, аби посилити свій склад, запрошували кращих гравців із робітничих "диких" команд на ту чи іншу гру, а Петербурзька ткацька фабрика і Путиловський завод запрошували грати за свої команди робітників з інших підприємств. Це були перші паростки професіоналізму. Однак бідність робітництва ввійшла у протиріччя з принципами заможного любительства. Коли в 1912 р. команда ткацької фабрики мала грати матч у Москві з'ясувалося, що вартість дороги мають сплатити самі робітники. Білети виявилися для них задорогими і вони відмовилися від гри. Це питання стояло на обговоренні Петербурзької футбол-ліги, яка стала на сторону організаторів. І тоді робітники залишили команду, а згодом і вона сама перестала існувати.

Звертаю увагу, що незважаючи на певний інтерес до футболу, розвиток цього виду спорту в Російській імперії йшов повільніше, порівняно з іншими країнами Європи. В ній не було професійної футбольної ліги, побудованої за західним зразком. Глядацька аудиторія за європейськими мірками того часу була невелика, а стадіони ще менші. Спортивна преса тільки-но зароджувалася (а саме вона має підігрівати інтерес до спорту), а більшість щоденних газет мало приділяли уваги спорту. Виходив спеціалізований тижневик "Русский спорт", що висвітлював життя, переважно, заможних верств. Про пролетарський футбол, і то не завжди, писала газета "К спорту". Російська соціалістична преса майже не приділяла уваги футбо-

лу, в ній не зустрічаємо такої його крити, як, до прикладу, в англійській. Фактично і футбол, і інші види спорту мало цікавили ліву пресу.

Таким чином, хоча спортивне життя в дореволюційній Росії не можна назвати не розвинутим, але спорт як явище масової аудиторії не мав. Селянство, що становило переважну більшість населення, жило за межами міст — первинних центрів виникнення і розвитку спорту, а відтак, залишалися осторонь від нього. В той же час, робітники, які мешкали в містах не мали достатньо вільного часу і коштів, аби масово займатися спортом чи відвідувати стадіони. Відтак, спорт залшався на маргінесі інтересу суспільства.

Юрій Тимошенко,
кандидат історичних наук,
доцент, завідувач кафедрою соціально-гуманітарних
дисциплін Національного університету фізичного
виховання і спорту України

«Динамо» (Київ) – флагман українського футболу

